

ETICKÁ OTÁZKA ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU VOJNOVÝCH HROBOV – DISKUSIA¹

Miloš BORDÁČ

BORDÁČ, Miloš. Ethic question of wartime burials archaeological research – Discussion. The contribution focuses on the ethical aspect of the research of graves and human remains within the archeology of modern militaries. In view of the current state of research, the contribution does not pursue a methodological definition, but rather a discussion of the possibilities of access to the sites in question, which are still controversial by both professional and lay public.

Keywords: battlefield archaeology, excavation of burials, etics

Klíčové slová: archeológia bojísk, výskum hrobov, etika

V rámci archeológie ako vedy možno za ústredný bod jej záujmu považovať hmotné pramene, teda pramennú bázu. Pod tento pojem spadá množstvo kategórií artefaktov a ekofaktov, ktoré je možné ešte následne podrobne rozčleňovať a popisovať. To je napokon obsahom početných prác domácich i zahraničných autorov, venovaných teoretickej i praktickej roviny problematiky. Celkové bádanie však už dávno nie je zamerané výhradne na fyzické pamiatky. Postprocesuálna paradigma neoddeliteľne dopĺňa k prameňom aj kognitívny, nehmotný aspekt. Pri tomto smerovaní teda nemožno obísť ani otázku etického prístupu k odkrývaným pamiatkam, a to najmä v prípade výskumu hrobov a ľudských ostatkov.

Už samotná exkavácia objektov tohto typu je do istej miery vnímaná kontroverzne. Nejde pritom len o fenomén súčasnej archeológie – otázku morálnej správnosti výskumu hrobov si všimli bádatelia už na prelome minulých storočí (*Píč 1899*; *Předmluva*). V rámci tejto témy teda vyvstáva z teoretického hľadiska otázka etiky samotného výskumu, ktorý je vo svojej podstate sekundárnou manipuláciou s ľudskými ostatkami.

Takýto archeologický výskum možno potom ponímať v dvoch základných rovinách, buď pragmatickej, rutinnej, odosobnenej od citov, alebo „ľudskej“, keď je objekt vedeckého záujmu vnímaný aj ako niekdajšia živá bytosť. Ktorý z týchto postupov je metodicky správny, aký má dopad na odbornú a laickú verejnosť a či je možné ich aplikovať oba naraz, to je otázkou do diskusie v rámci tohto príspevku.

Postavenie funerálnej archeológie vo výskume moderných militárií

Pod zjednocujúcim pojmom archeológia militárií možno chápať výskum pamiatok úzko spojených s vojenskými konfliktmi minulosti. Už sama o sebe je táto kategória archeologického záujmu pomerne neštandardná, predovšetkým v krajinách niekdajšieho východného bloku. Súvisí to, pochopiteľne, s politickou situáciou na danom území, ktorá v minulosti ovplyvňovala aj vývoj a smerovanie vedeckého myslenia. Je preto logické, že západná Európa, predovšetkým anglosaské prostredie, má v tomto zmysle vyššiu úroveň rozvoja. Počiatky predmetného bádania teda možno spájať s rozmachom už uvedených myšlienok postprocesuálnej archeológie v 80. rokoch 20. storočia.

¹ Predložený príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0018/19 a UGA I/1/2019.

Tento myšlienkový smer zbavil archeológiu ako vedu klasických paradigiem a stanovil nové smerovanie, ktoré za neosobnými, hmotnými nálezmi mŕtveho sveta vidí niekdajšiu živú kultúru (Neustupný 2007, 110). Výsledky tohto smerovania badať aj vo formovaní archeológie novoveku či industriálnej archeológie. Logickým pokračovaním tohto vývoja sa tak stalo obrátenie pozornosti na relatívne nedávne pamiatky 20. storočia, spadajúce pod termín archeológia modernity (Vařeka 2013, 7-11). Napokon, z metodického hľadiska sú tak isto odrazom minulých ľudských aktivít, teda rovnocenným (ak nie aj bohatším a hodnovernejším) prínosom novej informácie.

Do obdobia záujmu archeológie modernity spadajú aj najväčšie ozbrojené konflikty v moderných ľudských dejinách, teda 1. a 2. svetová vojna. Napriek (alebo práve vďaka) svojej podstate sa tieto udalosti odrazili vo vzniku atraktívnych archeologických prameňov. Medzi ne patria tiež vojnové hroby. Tie majú pre vedecké bádanie mimoriadny význam – riadny terénny výskum a antropologická analýza ostatkov poskytujú neoceniteľné informácie a detaily o živote a smrti niekdajšieho jedinca, ktoré sú inak často celkom stratené či neznáme. Historické pramene majú totiž až na výnimky určitú tendenciu zovšeobecňovania – na pár riadkoch popíšu priebeh udalosti v základných najdôležitejších bodoch, pričom však neposkytujú priestor na detailnejšie poznanie subjektu. V tomto smere teda možno vidieť prínos archeologického bádania aj v rámci relatívne „nedávnej“ minulosti. V tejto časti príspevku sa preto hmotným hrobovým prameňom z kategórie moderných militárií najprv venujem z pragmatického hľadiska.

Hrobové celky totiž prinášajú najhodnotnejšie informácie zo všetkých zložiek pramennej bázy. Už len samotné sprievodné artefakty inventára poskytujú za ideálnych podmienok široké spektrum informácií o používanej výzbroji a výstroji, či dokonca priamej identite pochovaného vojaka. Antropologická analýza samotných ostatkov potom dokladá vek, zdravotný stav, zranenia a spôsob smrti, či iné detaily o živote pochovaného. Z celkového charakteru nálezového celku je tiež možné určiť, či boli telá zosnulých uložené pietne alebo iba narýchlo pochované (prípadne len ponechané na povrchu), či objekt porušil sekundárny zásah vykrádača a podobne (Starbuck 2012, 89, 90). Archeológia tak opäť ponúka odpoveď na tieto otázky a dopĺňa informácie, ktoré nemožno získať z čisto historických prameňov.

Je potrebné si tiež uvedomiť už naznačované odlišnosti od štandardnej funerálnej archeológie. Táto sféra výskumu bojísk má totiž do istej miery až „forenzný“ charakter, keďže skúma výhradne ostatky ľudí, ktorí nezahynuli prirodzeným spôsobom.

Násilná smrť pochovaných jedincov v boji je teda aspektom, ktorý činí z archeologického výskumu týchto objektov veľmi problematickou tému z etického a morálneho hľadiska. Aj samotní autori niektorých z citovaných publikácií upozorňujú na potrebu obzvlášť etického prístupu pri výskume vojnových hrobov, keďže ide o relatívne nedávne udalosti a množstvo padlých má stále žijúcich priamych príbuzných. Navyše, vojnové udalosti sú stále v „živej pamäti“, boli doslova prežité a zostávajú zachované v spomienkach časti doposiaľ žijúcej populácie. To je v rámci archeológie opäť unikátom, keďže napríklad stredoveká či praveká archeológia takúto možnosť, celkom pochopiteľne, neposkytuje.

Metodické výskumné postupy s ohľadom na charakter prameňa

Hoci sa vojnové hroby stali novelou slovenského pamiatkového zákona právoplatnými archeologickými nálezmi, pri ich výskume tiež nie je možné postupovať obvyklými metódami, aplikovanými pri štandardnom archeologickom výskume. Okrem pamiatkového zákona totiž spadajú aj pod zákon č. 130/2005 Z. z. o vojnových hroboch. Miesto nálezu takýchto ostatkov (resp. miesto ich premiestnenia, ako napr. vojenské cintoríny) má teda v správe príslušná obec, pričom celková správa je ešte v rukách Ministerstva vnútra SR. To vedie evidenciu známych vojnových hrobov a rozhoduje aj o prípadnej exhumácii obete. Tento zákon teda de iure komplikuje prácu archeológom, keďže výskum jediného vojnového hrobu môže

byť v očiach legislatívy väčším problémom, ako napríklad výskum celého stredovekého či pravekého pohrebiska.

V prípade nálezu vojnového hrobu je totiž pred pokračovaním vo výskume vhodné kontaktovať Sekciu verejnej správy Ministerstva vnútra SR. Zároveň sa odporúča kontaktovať aj Vojenský historický ústav, a to z dôvodu možnej identifikácie obete (Glaser-Opitzová/Feníková 2012, 18). Podmienkou úspešnej identifikácie pochovaných jedincov je však prítomnosť špecifických prvkov hrobového inventára (ako napr. identifikačné známky či insígnie), ktorým je ešte v nasledujúcich častiach textu venovaná stručná pozornosť. Ich častá absencia je príčinou, že ani spolupráca s Vojenským historickým ústavom nezaručuje vo výsledku finálnu identifikáciu jedinca, a preto nie je z hľadiska legislatívy povinnosťou, ale iba „odporúčaním“.

Práve tu však prichádza na rad aj subjektívna, osobná stránka veci – identifikáciou sa bezmenné kostrové pozostatky padlého vojaka stávajú ľudskou bytosťou. K osobe, ktorej smrť nastala len v minulom storočí, má odborník i laik podvedome predsa len bližšie, než k osobe už stáročia či tisícročia po smrti. Bez akejkoľvek snahy o určité znevažovanie je však potrebné skonštatovať, že praxou sa archeológovia stávajú viac odolnými voči subjektívnym pocitom. Tento jav nie je nutné vnímať zvlášť negatívne, jednoducho povedané, skúmaný hrob je chápaný najmä ako predmet vedeckého záujmu...

Za vyššie uvedeným konštatovaním stojí pokus nastoliť myšlienku, že v neposlednom rade je vhodné brať na zreteľ aj „ľudský faktor“, teda obzvlášť etický prístup k týmto prameňom, keďže problematika je verejnosťou stále citlivo vnímaná. Ako pozitívum možno vyzdvihnúť, že tento aspekt si uvedomujú aj samotní tvorcovia slovenskej legislatívy a je uvádzaný aj v brožúre Metodická inštrukcia k výkonu špecializovanej štátnej správy Pamiatkového úradu SR a krajských pamiatkových úradov na ochranu archeologických nálezov a archeologických nálezísk (Glaser-Opitzová/Feníková 2012, 18).

V praxi však dochádza k cieľným odkryvom vojnových hrobov skutočne zriedkavo, čo platí nielen v rámci Slovenska, ale Európy ako takej. Možno sa domnievať, že tento stav nie je spôsobený len stagnáciou archeológie moderných militárií, ale práve vnímaním väčšiny verejnosti.

Je ďalšou otázkou do diskusie, či cieľné porušenie hrobu datovaného len niečo vyše 70 rokov do minulosti je iné ako porušenie hrobu starého stáročia či dokonca tisícročia?

Žiaľ, ilegálni vykrádači lokalít s detektormi kovov nerobia rozdiely a na archeológoch často zostáva iba úloha zachraňovať nálezovú situáciu a odstrániť najväčšie napáchané škody. Väčšinu výskumov vojnových hrobov takto paradoxne iniciujú vykrádači ich nezákonným otvorením. Spomedzi takýchto zriedkavých vedeckých výskumov možno spomenúť napr. nedávny odkryv hrobu nemeckého vojaka z 2. svetovej vojny pri obci Buková, pod vedením KPÚ v Trnave (obr. 1; *Internetový zdroj 1*).

Etický aspekt problematiky výskumov – archeológovia a iní

Záverom predchádzajúcej časti bol naznačený zdanlivo chúlостivý problém, ktorý má však aj určité pragmatické riešenie. Ďalšia z otázok do diskusie teda znie: Je vhodnejšie ponechať vojnové hroby nedotknuté alebo ich systematickým výskumom zdokumentovať pre účely vedy? V prvom prípade ich potenciálne ponechávame napospas ilegálnym vykrádačom s detektormi kovov, v druhom prípade sa dostávame do vnútorného morálneho a etického konfliktu narušania recentného hrobového miesta.

Pri sledovaní záujmových webov a búrz starožitností prichádzame do styku s nespočetnými nálezmi, ktoré mohli byť získané iba ilegálnou činnosťou. Deje sa tak pritom aj napriek prísňujúcej novele trestného zákona. Hoci je pozitívne pripustiť a uviesť reálne zníženie intenzity týchto aktivít, snaha archeológov zamedziť vykrádaniu lokalít aj tak stále zostáva príslovečným bojom s veternými mlynmi. Prípadné rozrušenie vojnových hrobov v rámci systematických výskumov je teda celkom ospravedlniteľné z hľadiska princípu „buď my, alebo oni“, t. j. zachovania informácií pre vedecké účely skôr, ako ich znehodnotia vykrádači.

Obr. 1. Záchraný výskum vojnového hrobu v Bukovej.
Vľavo – inventár hrobu, vpravo – nález skeletu. Zdroj: internetový zdroj 1.

Napokon, to čo sa v minulých desaťročiach zdráhali robiť školení archeológovia, nemali zábrany robiť civilné spolky v spolupráci s vojenskou správou. Takým je napríklad nemecký Ľudový spolok pre starostlivosť o vojnové hroby (nem. Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge), ktorý vo svojom domacom i zahraničnom prostredí spravuje lokalizáciu, exhumáciu, identifikáciu, ba dokonca aj opätovné pietne pochovanie nemeckých vojakov. Príkladom je výskum v obci Vrbovec z roku 2013, pri ktorom boli odkryté ostatky 12 nemeckých vojakov z 2. svetovej vojny. Tie sa nachádzali na mieste niekdajšieho poľného lazaretu. Na základe dohľadania údajov z hliníkových identifikačných známok (ktoré sú, mimochodom, obľúbeným zberateľským artiklom tzv. detektoristov) bolo možné týchto vojakov konečne identifikovať a po zdokumentovaní následne opäť pochovať na brnianskom vojenskom cintoríne (*Internetový zdroj 2*).

Ďalším podobným prípadom je aj exhumácia, identifikácia a opätovné pochovanie troch nemeckých vojakov, ktorých ostatky boli objavené v Mužli v roku 2001. Vďaka angažovanosti spomínaného nemeckého Ľudového spolku pre vojnové hroby bolo možné jedného z jedincov identifikovať ako Bernharda Krauseho, dôstojníka SS-Obersturmbannführera. Hoci sa odkryv uskutočnil pomerne precízne aj s využitím fotografickej dokumentácie, vzhľadom na rok jeho priebehu ešte legislatívne nespadal pod archeologický výskum. Po spracovaní Ľudovým spolkom boli touto inštitúciou ostatky opäť pietne pochované na najväčšom vojenskom cintoríne vo Važci (*Thor 2004, 348-364*).

Vyššie uvedené postupy sú v prípade výskumu vojnových hrobov ideálnym riešením a predstavujú zásadný prvok, ktorým sa výskum militárií opäť odlišuje od archeológie ostatných období. Navyše sa tak aj bezproblémovo vyrovnáva s etickým aspektom problému. Osobne preto považujem v rámci archeológie vojnových hrobov ich systematický výskum, dokumentáciu a následné pietne pochovanie ostatkov za špecifický kompromis, pri ktorom nie je ukrátené ani vedecké bádanie, ani etická otázka.

Záverečné zhodnotenia

Záverom možno zhodnotiť, že hoci sa otázka etiky funerálnej archeológie (a archeológie vojnových hrobov obzvlášť) javí ako značne problematická, nemusí to byť nutne pravidlom. Je preto potrebné iba súčasné dodržanie štandardných metodických postupov a ľudských morálnych zásad. V takých prípadoch bude teda výsledkom žiadaná kvalita získaných poznatkov, ktoré však nebudú získané na úkor určitého etického kódexu, ktorý by mal každý odborný pracovník vyznávať. Napokon, podobné názory, aké som uviedol, zdieľa aj americký archeológ Mark J. Lynott. Vo svojich príspevkoch uvádza príklady z terénnej praxe, keď

sa stretol s kontroverznými postupmi pri nálezoch ľudských ostatkov. Ako analógiu možno uviesť článok *Ethical principles and archaeological practice: development of an ethics policy*, kde okrem iného zmieňuje aj problematiku výskumu hrobových objektov domorodého severoamerického obyvateľstva. Tie boli pôvodne chránené špecifickou legislatívou (ang. Native American Graves Protection and Repatriation Act), ktorá zamedzovala akúkoľvek manipuláciu s nimi, vrátane už získaných artefaktov či dát. V súčasnosti sú však už v prípade potreby prístupné vedeckému bádaniu. Autor doslovne uvádza: „...the products of our research belong to everyone and should be shared with the public and our colleagues, whenever it is reasonable and prudent“ (Lynott 1997, 589-599).

Ak aplikujeme túto myšlienku aj na vojnové hroby, potom je v podstate totožná s princípom „vyššieho dobra“ v archeológii, keď je aj narušenie objektu ospravedliteľné snahou o získanie a zachovanie informácií a poznatkov na vedecké účely. V opačnom prípade by tak citový aspekt stál nad vedeckými zámermi, čo by viedlo k absurdným situáciám, známym napr. z izraelskej archeológie. V tamojšom prostredí spadá aj súčasné, moderné bádanie pod tradičné židovské náboženské právo, ktoré veľmi ostro vystupuje proti narúšaniu akýchkoľvek hrobových celkov, vrátane tých, ktoré už len svojím datovaním pod sféru judaizmu celkom iste patriť nemôžu (Šmejda 2014, 64). Síce sa takéto konštatovanie môže javiť ako strohé, ale medzi archeológom a vykrádačom hrobov je evidentný rozdiel, čo si však odporcovia predmetných výskumov často neuvedomujú v dostatočnej miere.

Na záver už možno iba konštatovať, že problematika archeologického výskumu objektov vojnových hrobov naďalej zostáva v myšliach odbornej i laickej verejnosti kontroverznou témou. Závisí už od každého bádateľa individuálne, ako sa k problému postaví z metodického a etického hľadiska. Či budú tieto postupy správne, sa azda ukáže časom, teda ďalším rozvojom etablojúcej sa archeológie moderných militárií.

LITERATÚRA

- Glaser-Opitzová/Feníková 2012 – R. Glaser-Opitzová/ A. Feníková: Metodická inštrukcia k výkonu špecializovanej štátnej správy Pamiatkového úradu SR a krajských pamiatkových úradov na ochranu archeologických nálezov a archeologických nálezísk pri uplatňovaní zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov. Bratislava 2012. 40 s. Č. materiálu: PÚ-12/445-3/5782.
- Lynott 1997 – M. J. Lynott: Ethical principles and archaeological practice: development of an ethics policy. *American Antiquity* 10, 1997, 589-599.
- Neustupný 2007 – E. Neustupný: Metoda archeologie. Plzeň 2007.
- Píč 1899 – J. L. Píč: Čechy předhistorické. Svazek 1, Úvod, Člověk diluvialný, Pokolení skrčených koster. Starožitnosti země České I. Praha 1899.
- Starbuck 2012 – D. R. Starbuck: The archaeology of forts and battlefields. Gainesville 2012.
- Šmejda 2014 – L. Šmejda: Odpočívajte v pokoji? Etika a politika archeologie pohřebních památek. In: Veřejná archeologie 5: Příspěvky z konference Archeologie a veřejnost 7/2013. Plzeň 2014, 62-76.
- Thor 2004 – P. Thor: Bergung des 1945 gefallenen SS-Obersturmbannführers Bernhard „Papa“ Krause im April 2001 in der Slowakei. *Deutsches Soldatenjahrbuch* 2003/2004 – 51./52., 348-364.
- Vařeka 2013 – P. Vařeka: Úvod. Archeologie 19. a 20. století. Plzeň 2013, 7-11.

Internetové zdroje:

1. <https://mytrnava.sme.sk/c/20062719/v-lesoch-nasli-kostru-vojaka-foto.html>
2. http://historyweb.dennikn.sk/clanky/detail/nasli-hrob-najuspesnejsieho-tankistu-vsetkych-cias#.WJjYsmiG_Cs

SUMMARY

Ethic question of wartime burials archaeological research – Discussion

The main focus is to induce a discussion about ethics and morality of wartime burials research. Since the Post-Processual archaeology, or Archaeology of Modernity already considers events of the 1st and 2nd World War as a regular basis for research, there has been a need to include the „people factor“ into it. Therefore, various questions are discussed, such as how can the excavation of burials be both scientific and ethical, or whether it is different to uncover an ancient or recent gravesite. Finally, article also tries to point out the level of modern militaria research in Slovakia, which is considerably lower than in the rest of the western Europe.

Figure

Fig. 1. Rescue excavation of wartime burial in Buková. Left – grave inventory, right – skeleton. Source: WWW source 1.

Translated by Miloš Bordáč

Mgr. Miloš Bordáč
Katedra archeológie FF, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Hodžova 1, 949 74 Nitra, Slovenská republika
milos.bordac@gmail.com